

Prof. dr. Galib Šljivo

Vrijeme nemira u Bosni u prvoj polovini XIX stoljeća i Husein-beg Gradašević

Burna je historija Bosne i Hercegovine u prvoj polovini XIX stoljeća.¹ Bilo je to vrijeme kad su stanovnici Bosne otvoreno izražavali svoje nezadovoljstvo položajem u Osmanskom carstvu. U prvom redu bili su nezadovoljni odnosom osmanske vlade prema Bosni, a posebno valijama koje je sultan postavljao da upravljaju njihovom domovinom. Bili su nezadovoljni čestim pozivima da učestvuju u ratovima izvan granica Bosanskog ejaleta i na kraju, ništa manje, bili su ogorčeni sve češćim sakupljanjem zahire za osmansku vojsku. Zbog učestalog uzimanja prehrambenih proizvoda stanovnici Bosne su sve više siromašili, a zbog odvođenja Bošnjaka na daleka ratišta sa kojih se mnogi više nikad nisu vratili u Bosnu, smanjivao se natalitet, kakav je bio u redovnim godinama, jer su mladi Bošnjaci ginuli na dalekim ratištima, a tako je opadao broj onih koji su zasnivali porodicu. Sultan nije bio dovoljno obaviješten o takvom raspoloženju Bošnjaka. Iz učestalih nastupa austrijskog internuncija na Visokoj Porti više se znalo o sporovima na austrijsko-osmanskoj granici, za koje su okrivljivani Bošnjaci, nego o unutrašnjim prilikama iz izvještaja valija. Mnoge valije, štaviše, nisu poznavali ni bošnjački jezik, ni običaje, niti su mogli razumjeti ljubav Bošnjaka za domovinu, za Bosnu. To je uočio i konzul Francuske u Travniku Pjer David, koji je obavijestio cara Napoleona Prvog da je valija Husrev Mehmed-paša ovim riječima zaključio vijećanje bosanskih prvaka u 1807. godini:

“Ja sam Turčin, rekao im je, a ne Francuz; ali ja ljubim Francuze za to, što su to najstariji i najiskreniji prijatelji osmanskog carstva. Među nama nema gjaura izim loših muslimana, koji ne dijele ovakvo mnijenje. Teško vama, ako rasrdite Francuze, jao onima, koji me uvrijede; jer ako njih rasrdite, mene ćete uvrijediti. Ako nastane ovdje protiv njih pobuna, ja ću uzjahati konja ispred mojih mameluka, staviću do sebe konzula i udaraću po buntovnicima. Zatim ću otići u Carigrad, da tražim osvetu protiv ove pokrajine i vratiću se na čelu od 20 hiljada vojnika da je kaznim. Pa što me se tiče vaša Bosna? Ja nemam što da izgubim; moje se žene ne nalaze ovdje, moja čast je obezbijegjena, ja nemam bogatstva. Imam samo da sabljom branim svoj život. Teško vama, ako razgnjevite Francuze i ako mene razgnjevite”.² Nije teško razumjeti kako su se najugledniji ljudi osjećali poslije ovih valijinih riječi, izgovorenih u prisustvu konzula države od koje su očekivali napad na Bosnu. Najblaže rečeno, bili su ljuti i na valiju i na osmansku vladu koja ga je postavila da upravlja Bosanskim ejaletom.

Do pojave Husein-bega Gradaševića na čelo gradačačke kapetanije, u Bosni, pa i u Hercegovini nemiri stanovnika su poprimili vid otpora protiv lokalne vlasti, da bi se taj otpor u vrijeme Husein-bega Gradaševića pretvorio u otvorenu pobunu protiv sultana, koja se nekad definiše kao revolucija, nekad kao borba za autonomiju ili čak kao pokušaj da se Bosanski ejalet uredi kao nezavisan u okviru Osmanskog carstva. Gradačačka kapetanija je obuhvatala jedan od najljepših i najbogatijih predjela u Bosni. Sam gradačački kapetan ubirao je prihode od 1.277 kmetovskih domaćinstava ili kako je procijenio austrijski generalni konzul u Sarajevu Vasić 27. marta 1860. godine: “tu se nalazilo 13 katoličkih sela blizu

Gradačca u Posavini kao što su Donja Mahala, Tolisa, Matići, Žabari i tako dalje sa nastanjenih 1300 kmetovskih kuća, odnosno oko 10.000 duša..."³ Dakle, riječ je o bogatoj kapetaniji i bogatom kapetanu, možda i najbogatijem u Bosni i Hercegovini.

Još u prvoj deceniji XIX stoljeća nagomilalo se nezadovoljstvo u narodu. U 1807. godini je neprekidno sakupljanje vojske i prilagođavanje sveg života ratnim potrebama izazvalo nemir, pa i otvoreno negodovanje. Veća grupa aga, begova i uglednih ljudi došla je u Travnik da valiji iskaže svoje nezadovoljstvo - i njegovom upravom i stanjem u Bosni. Valiji su neuvičeno izjavili da im objavljuje fermane koje nisu pisali ni sultan ni Visoka Porta, nego su napisani u Travniku. Valija im ljuto odgovori: "Dakle, vi mi govorite da ja lažem". Oni su odvratili da nisu tako mislili, nego da ne znaju pravu sultanovu namjeru. Najprije im je obnarodovao da su svi narodi sklopili opći mir, a potom da Francuzi sve varaju i da žele urediti Osmansko carstvo, te predlažu da hrišćanski knez upravlja provincijom. Još srditiji, valija je upitao otkud oni to znaju i šta zapravo traže od njega. Izjavili su da su došli da mu kažu samo to da oni ove igre znaju, ali je potrebno da i on, valija, zna da "će oni braniti i svoju vjeru i svoje carstvo". Onda je valija uzvratio: "Vi optužujete i njemačko carstvo da hoće da zauzmu ove krajeve, da ih ja želim izručiti Francuskoj, a Crni Đorđe osvaja vaše oblasti a da vi ništa ne činite", i kad je to rekao najurio ih je iz svog saraja.⁴ Nismo mogli utvrditi da li je među ovim uglednim ljudima bio i Osman-beg Gradašćević, kapetan Gradačacke kapetanije u kojoj je, kao i u Derventskoj vladao mir kako je izvijestio fra Andrija Moračić iz Pečnika 6. septembra 1807. godine. Zna se da je gradačacki kapetan slijedeće godine naredio opću

pripremu za rat, pa se nagađalo da je to uradio zato što je očekivao napad Austrijanaca. On je izjavio: "Dajte mi džebanu, ja ću ići pred vojskom, što ko dobije, ono njemu".⁵ On je bio najbogatiji i najstariji bosanski kapetan i nije se uvijek priklanjao valiji. Kad je valija sazvao bosanski Divan u 1810. godini, bogatije spahije i krajiški kapetani, a osobito gradačacki kapetan Osman-beg Gradašćević, nisu se ni odazvali na vijećanje jer su se više bojali upada francuske vojske nego iz Srbije za koju je valija spremao pohod. Inače je u osmanskim izvorima Osman-beg Gradašćević predstavljen kao silnik. Valija Bekir-paša je u svom referatu sultanu izvijestio: "Od bosanskih kapetana, kapetan Gradačca Osman-kapetan se u razna vremena bunio i pošto je neke od bosanskih kapetana oko sebe okupio pokušao je da izazove opću revoluciju i istog prema Šerijatu treba pogubiti".⁶

Dugo trajanje neredovnog stanja u Bosni i Hercegovini uticalo je na stvaranje takvih društvenih odnosa koji su bili preveliko opterećenje za zemlju. Na nekoliko osnova u odnosu na državnu misiju umnožio se vojnički sloj. Kapetani su postajali sve uticajniji ne samo u odbrani zemlje nego i u rješavanju njenih unutrašnjih pitanja. Oni su bili brana prodorima austrijskih krajišnika, sve više su se isticali kao oponenti svojih zemljaka, ali su svojim međusobicama bili i jedan od uzroka anarhičnog stanja u ejaletu. U prvim decenijama devetnaestog stoljeća Bosna i Hercegovina je postala predmet povećanog međunarodnog interesovanja. To se, ustvari, dogodilo sa čitavim Osmanskim carstvom.

Bošnjaci su bili uvjereni u to da je valija nedovoljno radio na tome da ih zaštiti od napada - bilo Francuza, bilo Austrijanaca ili iz Srbije. I francuski konzul Pjer David bio je iznenađen valijinom pre-

porukom da francuska posada izvrši odmazdu na bosanskom teritoriju. On je posjetio valiju polovinom jula 1808. godine da bi protestovao zbog upada Bosanaca na zemljište Imotskog i Makarske. Pročitao mu je: Marmonove upute, na što je valija kazao: "Šta ćete da vam ja kažem o tom vojevanju na granici? - ono je postojalo od vjkada. Radite kao što uvijek u takvim prilikama rade Austrijanci. Kad Bosanci otmu malo stoke ili ubiju nekoliko ljudi Hrvatima, ovi potonji bez oklijevanja upadnu u naše krajeve te porobe i pokolju koga god stignu. Pa neće se valjda zbog takvih sitnica dvije velike države zavadi-ti". Na to mu je francuski konzul odvratio da će, ako ne može spriječiti da se slični neredi ne događaju, francuski zapovjednik biti primoran izvršiti odmazdu. "I do-bro će učiniti, reče valija, to je jedini način, da se ova paščad jednom privežu za lanac".⁷

Događaji u Bosanskom ejaletu do pokreta Husein-bega Gradašćevića poka-zuju da je ova provincija Osmanskog carst-va bila u to vrijeme stalno potresana unu-trašnjim neredima i pobunama. Njen položaj prema spoljašnjem svijetu bio je pograničan od ušća Drine u Savu do al-banske jadranske obale, tako da je Bosna i Hercegovina bila zaokružena zemljama koje su pripadale Habzburškoj monarhiji. Stoga je sasvim razumljivo što je vlada u Beču pokazivala veliko interesovanje za zbivanja u Bosanskom ejaletu, pa ih je iz dana u dan pratila preko svojih pog-raničnih komandi, preko uhoda i pomoću svih onih veza koje su austrijski konzuli u Travniku i Istanbulu uspostavljali s bosan-skim prvacima tokom ovog perioda, sve do austrougarske okupacije.

Centralne osmanske vlasti u Istanbu-lu su Bosanski ejalet i dalje tretirale kao jednu od svojih provincija u kojima nije potrebno preduzimati neke izuzetne

mjere. Bosanske valije su smjenjivane svake druge ili treće godine. Oni su bili ljudi raznog porijekla i često takvih kar-akternih osobina da nisu odgovarali pos-tojećim prilikama u Bosni i Hercegovini. Neki od bosanskih valija poticali su iz udal-jenih osmanskih provincija i nisu bili do-bro upućeni u bosanske unutrašnje pril-ike, pa ni u međunarodne odnose u Evro-pi. U takvim okolnostima najistureniji lju-di na sceni Bosanskog ejaleta, u razdoblju prije pokreta Husein-bega Gradašćevića, bili su kapetani koji su držali odbranu či-tave zemlje, a najveći broj ih je bio skon-centrisan u Bosanskoj krajini. Oni su bili svjesni toga da je odbrana najugroženije provincije Osmanskog carstva u njihovim rukama, a istovremeno su znali da time brane i svoju domovinu, svoju postojbinu. Prema izvještajima austrijskih konzula, pograničnih vojnih vlasti i uhoda, oni su se dijelili na one koji su ispunjavali svoje dužnosti u skladu s naredbama osmanske vlade i na one koji su omogućavali protu-hama i razbojnicima da radi pljačke up-adaju na susjedni austrijski teritorij.⁸ Nep-ovoljna slika koju daju austrijski izvještaji je svakako pretjerana, ponekad i zlonamjerna. Ovo se može tim prije prih-vatiti kao činjenica i zato što su austrijski izvještaji i sami priznavali da je bilo mnogo onih koji su s područja Hrvatske vojne krajine dezertirali i prelazili na bosansku stranu, a zatim se odavali pljačkanju na susjednom austrijskom teritoriju. Takođe se ne može poreći zaključak koji proističe iz austrijskih izvještaja da su bosanskoher-cegovački kapetani bili međusobno nesložni i da su zajednički djelovali samo u izuzetnim slučajevima kad su im to dik-tirali interesi. Njihovo ponašanje je um-nogome zavisilo od politike bosanskih valija koji su povlađivanjem ili strogošću pridobijali jedne, a odbijali druge, ali u svemu tome nije bilo trajnosti da bi se stvorio pokret bosansko-hercegovačkih

prvaka bilo u saglasnosti s osmanskom vladom bilo protiv nje. S druge strane, gotovo ne postoje vijesti da su se bosanskohercegovački kapetani ili drugi pripadnici feudalnog sloja sukobljavali među sobom oko imanja i kmetova. Takve vijesti potiču jedino iz Hercegovine, gdje je zabilježeno da je bilo otimanja oko područja plodne zemlje. Zato nam se čini da je do sukoba dolazilo zbog ličnog prestiža i međusobne netrpeljivosti. Težnja za ugledom, mjestom u unutrašnjoj hijerarhiji, porodični odnosi i lična netrpeljivost, bili su osnov za mnoge nesporazume i sukobe. Međutim, ni ove činioce ni pojave koje su iz njih proisticale ne treba preuveličavati i naglašavati, nego unutrašnje sukobe među bosansko-hercegovačkim velikašima, pogotovu među kapetanima, ponajprije treba protumačiti nezrelošću jednog staleža da zajednički istupi na historijsku scenu i njegovom kolebljivošću da li da ostane odan sultanu, ili da kao svoj glavni zadatak prihvati odbranu svoje domovine i njenih interesa. Uostalom, to je obilježje pokreta bosansko-hercegovačkog plemstva i u njegovim najodsudnijim trenucima, za vrijeme pokreta Husein-bega Gradašćevića, i tako je dobrim dijelom ostalo sve do krvavog pohoda na Bosnu Serdara Ekrema Omer-paše 1850-1852. godine.

U toku cijelog razdoblja bosansko-hercegovačke historije u posljednjih sto godina prije austrougarske okupacije uočavaju se podjele po većim oblastima. Uporedo s tim, pokret bosansko-hercegovačkih kapetana i drugih velikaša nije bio dovoljno jedinstven i zato što su se oni okupljali po pojedinim većim oblastima i tako povezani nisu shvatali da imaju zajedničke interese na cijelom području Bosne i Hercegovine. Veoma snažna grupa kapetana skoncentrisala se u Bosanskoj krajini, druga u Posavini, a najveću želju za izdavanjem pokazivali su hercegovački begovi.

Ova podijeljenost je vremenom postala sve izrazitija tako da je imala veoma nepovoljne posljedice za pokušaj okupljanja bosansko-hercegovačkog plemstva sve do okupacije, pa i u novijoj historiji koja još nije pod lupom školovanih historičara.

U ovakvim historijskim okvirima išao je na scenu Husein-beg Gradašćević, o kome je dosad napisano više studija i dvije doktorske dizertacije.⁹ Ipak, čini nam se, još uvijek, nedovoljno. Izuzev prevaziđenih studija, koje u pokretu Husein-bega Gradašćevića tragaju za onim pojavama kako bi se iznašli tragovi borbe za očuvanje postojećeg feudalnog položaja bosanskih begova, studije novijeg datuma osvjetljavaju širi okvir ovog nastupa bosanskih kapetana. Riječ je o djelovanju Husein-bega na okupljanju bosanskih kapetana da bi sačuvali granice Bosne i Hercegovine, a u procesu koji je bio zahvatio evropske dijelove Osmanskog carstva u kojem je Grčka stekla nezavisnost, Srbija autonomiju, a Bosanski ejalet bi bio prepušten valijama iz reda domaćih prvaka, odnosno nezavisnosti ili labave zavisnosti od osmanske vlade.

Svi istraživači su se, do sada, manje više, složili u tome da je uzrok ovom okupljanju bio ustupanje Kneževini Srbiji prekodrinskih nahija Bosanskog ejaleta. To je potvrdio i bosanski valija Ali Namik-paša u svom izvještaju Visokoj Porti. On izvještava velikog vezira da će ustupanje pomenutih kadiluka Srbiji neke bosanske oblasti dovesti do gladi, pa se u Bosni "pobudila jedna silna mržnja" i na Miloša i na Visoku Portu. U Bosnu je upućen Leb-ib-efendija da pomogne valiji da izvrši sultanov ferman. I jedan drugi izvještaj osmanskoj vladi to potvrđuje. Namik-paša je izvijestio Portu da se u Tuzli, 1830. godine, okupilo jedno društvo nezadovoljnika: Mahmud-paša Fidahić iz Zvornika, Mahmud-paša Tuzlanski, Husein-beg,

gradačaćki kapetan, te sarajevski muteselim Emin-beg i srebrenički muteselim Memišaga.¹⁰ U svom pozivu na okupljanje u Tuzli oni navode da je Bosna sa svih strana opasana neprijateljima, te pošto su svi hrišćani pripadnici jednog naroda, nije im ispravno vjerovati. Iz ovoga razloga suprotstaviti se neprijatelju muslimana je jedna sveta dužnost, a naročito kad srpski narod tajno među muslimane ubacuje svadu, varajući ih da nije daleko dan kad će na Bosnu napasti i naznačava se da je to stvarnost.

Ono što je slijedilo dalje upravo je okupljanje kapetana u Tuzli početkom 1831. godine na kojem su učestvovali svi bosanski kapetani lično ili zastupljeni od predstavnika koje su kapetani odredili. Zato se i ovaj skup naziva *Kapetanski sastanak*.¹¹ Povod za okupljanje kapetana u Tuzli je svakako vijest koja je prohujala među kapetanima, a o kojoj je dalmatinski namjesnik Lilienberg obavijestio svoju vladu u Beču: "U Bosni kruži glasi- na da je Porta navodno već odlučila da ukine nasljednost kapetanstva i drugih zvanja i da će te časti ubuduće dodjeljivati samo na određeno vrijeme dostojnim pojedincima."¹² Nešto više podataka je donio poznati sarajevski naib Mehmed Zuhuri-efenedija, koji je u svom izvještaju Visokoj Porti naveo da su na ovaj sastanak pozvani mu-

teselimi, age, begovi i kapetani. Husein-aga, koji je u ime Visoke Porte skupljao podatke o nemirima u Bosni, izvijestio je osmansku vladu da bosanske kapetane pomaže Mehmed Ali-paša, egipatski valija koji se već bio odmetnuo od sultana i da bosanskom vođi dotura i novčanu pomoć. Iskaderski mutesarif Mustafa-paša, takođe onaj koji je pokušao da se osamostali u

Husein-kapetan Gradašćević (crtež iz 1832. godine)

Albaniji, poslao je na ovo savjetovanje Derviš-bega, čime je pokazao da će zajednički djelovati u borbi protiv sultanove vojske.

Bilo je u Bosni onih velikaša koji su od početka bili protiv i Husein-bega i njegovog pokreta. Osim njegovog starijeg brata Osman-paše Gradašćevića, tu su bili stolački muteselim Aliaga Rizvanbegović, ljubuški muteselim Hasan-beg, cernički muteselim Smaj-laga, te sinovi bivšeg bosanskog valije Sulejman-paše. Dakle, oni nisu bili kapetani. Husein-aga, kojeg je uputila Visoka Porta u Srbiju da izbliza prati Miloš-bega i njegov odnos prema borbi Bošnjaka za autonomiju, uputio je osmanskoj vladi više njegovih pisama, koje je upućivao nekim bosanskim prvcima i njihov odgovor srpskom knezu, pa i odgovor Husein-bega Gradašćevića. Iz jednog pisma koje je Miloš-beg poslao Husein-begovom bratu Osman-paši proizilazi da mu je obećavao Zvornički sandžak na upravu, ukoliko ostane na sultanovoj strani i ne priključi se Husein-begovoj borbi za autonomiju Bosne. Ne treba biti previše mudar da bi se zaključilo da je na ovaj način Miloš-beg radio na tome da ostvari dva cilja: prvi da podrži podvojenost bosanskih velikaša, a drugi da na čelo najbogatijeg sandžaka u Bosni dođe velikodostojnik koji se neće suprostavljati njegovim namjerama. S obzirom na to da su se okupili kapetani, a u njihovim rukama je bila odbrana granica Bosanskog ejaleta, njihov cilj je bio, u prvom redu da spriječe komadanje ovog ejaleta koje je započelo ustupanjem cetingradskog kraja i Drežnik-grada sa okolinom 1796. godine, a nastavljeno ustupanjem prekodrin-skih kadiluka Srbiji. Uz to, beg Miloš nije krio ni to da će svoju vlast protegnuti i na cijelu Bosnu i Hercegovinu. U vrijeme iseljavanja muslimana iz Beograda, kako piše Rašid-bej, Miloš je pozvao Beograđanina

Husein-bega Jajića, pa ga je upitao: "Kud ćeš se ti seliti?" Na to pitanje Husein-beg mu odgovori: "I ako je za svakog velika sreća da se iz Beograda iseli pošto primi pare, jer je svakom dobro poznato, da je Beograd određen da bude pozornica rata i da se izlaže plamenu, kao što o tome jedna stara poslovice veli: Onom, koji na opasnom zemljištu živi, imanje će se u pepeo pretvoriti; žena će mu ostati udova, novac tantuz, on sam poginuće, a teameti i

timari pripašće državi, - ja ipak, po mojoj pameti, ne mogu se iz Beograda iseliti." Beg Miloš mu je na to odgovorio: "To je stara pamet, i nema sumnje da ćeš se iseliti, samo mi reci na koju ćeš stranu?" Na to njegovo navaljivanje Jajić mu odgovori: "Pa mislim u Bosnu, jer onde imam prijatelja i rođaka". "Pošto te volim - rekne mu Miloš - prijateljski te savjetujem, da u Bosnu ne ideš, već pravo u Anadol, inače bio bi, kroz kratko vreme, prinuđen da se i iz Bosne seliš".¹³

Na osnovu osmanskih historijskih izvora, dakle dopisa koje su upućivale zvanične vlasti iz Bosne osmanskoj vladi, Ahmet Dževat Eren u svom djelu o Mahmudu II je zaključio da je Husein-beg, u ime bosanskih kapetana, postavio ove uslove valiji Ali Namik-paši:

- Da se u Bosni ukine vilajet;
- Da Bošnjaci biraju ličnost koja će upravljati pokrajinom;
- Da se ukine ferman o ukidanju janičarskih odžaka;
- Da se Visoka Porta ne miješa u upravu Bosnom;
- Ukoliko Visoka Porta usvoji ove uslove bosanska pokrajina će Porti godišnje plaćati kao porez 4.000 kesa akči.¹⁴

Upravo na osnovu ovako postavljenih zahtjeva, kako i Eren tvrdi, Husein-beg je

tražio autonomiju u Bosni, onakvu kakvu je osmanska vlada već dala Srbiji. Za to su se borili Bošnjaci, a Husein-beg je na taj način samo sročio težnju Bošnjaka u ove zahtjeve, pa ga je, u to nema nikakve sumnje, u toj namjeri, podržavala većina naroda.

Prije njega, jedan drugi istraživač, Martin Schor, koji je svoju doktorsku tezu uradio na osnovu historijskih izvora bečkih arhiva i odbranio na Filozofskom fakultetu u Beču, naslovio je svoju doktorsku tezu: *Borba Husein-kapetana za nezavisnost Bosne*. Dakle, i osmanski i austrijski izvori se ne razlikuju u tome koji je cilj imao Husein-beg kad se prihvatio da stane na čelo nezadovoljnih kapetana i većine Bošnjaka da silom izvojuju autonomiju Bosne u okviru Osmanskog carstva i time spriječi otkidanje komad po komad bosanske zemlje, koje je osmanska vlada, pod pritiskom ili bez pritiska, započela i kojoj se nije vidio kraj. A susjedi, Austrija, Srbija i Crna Gora nagovještavali su promjenu granica prema Bosanskom ejaletu.

U svojoj opširnoj kaimi, koju je uputio Husein-paši Gradašćeviću, veliki vezir Mehmed Rešid-paša piše: "Ne daj Bože, ako se ispostavi da vi ubuduće budete uporni na isticanju pripadnosti svojoj užoj domovini i lokalističkom fanatizmu, ja ću odmah, s jakim vojnim snagama, udariti na vas, pa ću i taj kraj pomoću carske sile i moći, kao i ostale krajeve, dovesti u red i zvesti strah, kakav nikad do sada niste imali."¹⁵

Pošto je potukao vojsku velikog vezira, Husein-beg se vratio u Sarajevo da bi uredio administraciju ejaleta i zaveo red. On je imao stvarnu vlast i njemu su izrazili lojalnost svi niži predstavnici vlasti. On je i zvanično izabran za bosanskog valiju, pa se obratio velikom veziru da izdejstvuje od

sultana ferman o njegovom postavljenju. Očevidno, Husein-beg je priznavao i osmansku vladu i sultana i Bosanski ejalet u okviru Osmanskog carstva. Njegovi protivnici su mu prigovarali da on, bez titule paše ili vezira, obični kapetan, nije dostojan časti bosanskog valije na koji položaj su većinom postavljeni paše sa tri tuga i u rangu vezira, a vrlo često su prije dolaska u Bosnu bili veliki veziri, dakle, u najvišem rangu u osmanskoj hijerarhiji. Izbor Husein-paše Gradašćevića za bosanskog valiju i pismeno su podržali organi vlasti u skoro svim mjestima: Zvornik, Sarajevo, Bijelo Polje, Sjenica, Kolašin, Višegrad, Mitrovica, Novi Pazar, Pljevlje, Jajce, Konjic, Berbir, Srebrenica, Jezero, Banjaluka, Gradačac, Novosel, Krupa i većina drugih bosanskih gradova i tvrđava. Mjesne kadije, ajani, i ugledni ljudi u narodu su u ovim predstavkama naglašavali da je Husein-paša ozbiljan, hrabar i pravedan i da takva osoba treba da je na čelu ejaleta kome sa tri strane prijete neprijatelji.

I Husein-beg Gradašćević se obratio sultanu jednom molbom da odobri njegovo imenovanje za valiju. Pošto je u ovoj predstavi izrazio svoje duboko poštovanje i zahvalnost sultanu, objašnjava razloge zbog kojih ga treba postaviti za bosanskog valiju. On obećava sultanu da će raditi na prebrođavanju muka u koje je zapao Bosanska vilajet. Ističe posebno da je ovo pogranični vilajet, da je narod zapušten i da je prepušten općem propadanju, da je ostao u siromaštvu i bijedi i da je njegov dalji opstanak zavisao od sultanove milosti. Zbog dosad slabog upravljanja bosanskih valija, ovaj vilajet je došao u vrlo loše stanje i da se kod svog stanovništva posvuda vide tragovi propadanja i krajnje bijede. Zato je narod u Bosni pokušao da nađe jedno rješenje, pa su se viđeniji ljudi okupili i zaključili da je na čelo ejaleta potrebno postaviti čovjeka u snazi koji je

sposoban da gleda poslove zemlje i koji će raditi za dobro zemlje, a koji je iskusan u vjeri i koji je nadasve odan za opće dobro. Zato su utvrdili da on ispunjava te uslove i izabrali ga za valiju.

O raspoloženju Bošnjaka prema Husein-begu Gradaševiću izvijestio je Visoku Portu i njen specijalni izaslanik, koji je ovamo upućen sa zadatkom da nagovori Bošnjake da odustanu od pobune. "Došao sam u Bosnu, - piše Husejn-aga - da izvršim zadatak i pokazao sve vrste napora. Meni dato uputstvo i ferman sam riječ po riječ prenio bosanskim kapetanima i Husein-kapetanu lično. U dodirima koje sam imao u svakom mjestu sa prvacima zemlje dok sam došao od Novog Pazara do Travnika razumio sam da se u Bosni i malo i veliko ujediniš se postaviš sebi za valiju Husein-kapetana. Iz ovog razloga postavljanje Husein-kapetana za valiju najkraći je put da se ovdašnja buna uguši." A drugi mubašir, u isto vrijeme, izvještava Visoku Portu: "Osvjedočeno je da je Husein-kapetan ne uzimajući od nikog ni pare nekoliko puta više potrošio od velikog vezira." U razgovoru sa jednim iz naroda Vaš sluga je upitao otkuda mu pare. Smiješeći se, on je odgovorio da se naš vezir ne boji troškova, a ima i bogate saveznike. Na moje pitanje ko su ti njegovi bogati saveznici, on je odgovorio da zna samo za jednog, a to je Mehmed Ali-paša Egipatski. I vaš rob zna da jedna palanka od četiri mahale nije u stanju podnijeti velike troškove jednog ejaleta.¹⁶ Svi ovi razlozi nisu bili dovoljni da uvjere velikog vezira da predloži sultanu da postavi Husein-bega za bosanskog valiju.

Husein-beg se našao u vrtlogu zbivanja koja su i na evropskoj sceni kidala nasilno postojeći red stvari. U Francuskoj je izvršena julska revolucija i njene ideje nisu se zadržale u granicama ove kraljevine. Rusija je otvoreno pomagala Srbiju u njen-

im planovima za odcjepljenje od Osman-skog carstva. Sultan je ukinuo janičarsku vojsku, a nova vojska nije bila uvježbana, pa je na bojnopolju trpjela poraz za porazom. Na više mjesta u carstvu su planule bune. Husein-beg je sve to pratio, bolno je prihvatao nesreću prognanih muslimana iz Srbije. Dobro bi bilo kad bi se ispitali i uticaji francuske revolucije na Balkanu. Nije isključeno da su se u dijelove Osmanskog carstva sklonili Englezi, Francuzi, Italijani i pripadnici drugih naroda. Primivši islam, baveći se raznim zanimanjima, oni su nastavili svoje političko djelovanje u cilju rušenja monarhističkih dinastija. Sve je to moglo da utiče na vladu u Istanbulu da upravo u Bosni skrši otpor i pokaže kako će to činiti svugdje gdje se otpor pokaže.

U svim do sada napisanim historijama Bosne zanemarena je njena historija u prvoj polovini XIX stoljeća. Nama se, pak, čini da bi upravo bolje poznavanje ovog razdoblja dalo odgovor na mnoga pitanja koja se postavljaju u njenom narednom-historijskom razvitku. Bosanski ejalet je bio u previranju u kojem se miješalo unutrašnje nezadovoljstvo naroda i naglašena opasnost spolja. Olako zaključivanje da se unutrašnje nesuglasice svode samo na borbu povlašćenih slojeva da sačuvaju svoje privilegije u društvu u kojem je započelo raslojavanje nije potpuno, a ni preovlađujuće. A spoljne zavrzlake objašnjavati težnjom pograničnog stanovništva za pljačkom svakako treba zanemariti ili potpuno odbaciti. No, u svim ovim pokretima bosanskog stanovništva učestvovali su ljudi srednjeg sloja koje su podržavali svi oni čija egzistencija nije bila osigurana.

Tek je Husein-beg Gradašević, koji je imponovao svojom pojavom kao mlad, lijep, obrazovan, dosljedan u ispunjavan-

ju vjerskih obreda, ničim ne ukaljanim moralom, iziživši na historijsku scenu, stvarno formulisao težnje naroda u Bosni i Hercegovini. Riječ je o tome da se morao izmijeniti položaj Bosne i Hercegovine u Osmanskom carstvu bilo da joj se da nezavisnost, autonomija ili valija iz reda domaćih uglednih ljudi. Postavljajući ove zahtjeve, on je uspio da oko sebe okupi većinu prvih ljudi u Bosni i Hercegovini što dotad nikom nije uspijevalo. Pri tom, Husein-beg nije strahovao za gubitak svoje velike imovine, ni za gubitak položaja kapetana gradačačke kapetanije, pa ni svoj život. To je pokazao i time što za vrijeme upravljanja Bosanskim ejaletom nije sebi pribavio ni krajcare državnih para, niti je članovima svoga roda priuštio visoke državne položaje. Oni Bošnjaci koji su drugačije shvatili ovaj pokret, vremenom su se udaljili od svog vođe i od pokreta. U tome je njegova veličina i smisao njegovog izlaska na bosanskohercegovačku historijsku scenu u drugoj četvrtini XIX stoljeća.

Napomene

- ¹ O bunama u Bosni u prvoj polovini XIX stoljeća vidi opširnije: Galib Šljivo, Bosna i Hercegovina 1789-1812. Banjaluka 1992; Galib Šljivo, Bosna i Hercegovina 1813-1826. Drugo izdanje. Banjaluka 1988; Galib Šljivo, Bosna i Hercegovina 1849.-1853. Banjaluka, 1990.
- ² Vjekoslav Jelavić, "Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807-1814.", Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu XIV (1904), Sarajevo 1904, 279
- ³ Haus Hof und Staatsarchiv Wien, P. A. XXXVIII, G. A. Sarajevo, K 138, Vasić Rehbergu, Sarajevo 27. marta 1860.

- ⁴ Galib Šljivo, Bosna i Hercegovina 1789-1812. Banjaluka 1992, 291.
- ⁵ G. Šljivo, Bosna i Hercegovina 1789 -1812, 332.
- ⁶ Ahmet Cevat Eren, Sultan Mahmut II Zemeninda Bosna ve Hersek. Istanbul 1965, 107.
- ⁷ Vjekoslav Jelavić, "Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807-1814." Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini Sarajevo 1905, 466.
- ⁸ Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekit, Povijest Bosne. 2. Sarajevo 1999, 923. "Neki Bošnjaci na granici Bosanskog ejaleta, prelaze granicu i tamo pričinjavaju razne štete. Pored toga, dvojica utjecajnih ljudi sa Krajine, i to: Hasan Pečki i Murat-kapetan, stalno prelaze granice u navedenu državu i tamo neka sela i njihove stanovnike pljačkaju, odnoseći im sve što imaju i čine druge neljalštine."
- ⁹ Martin Šor, Borba Husein-kapetana za nezavisnost Bosne, Dizertacija za dobijanje doktorske titule na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beču; Ahmed S. Aličić, Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine, Sarajevo 1996.
- ¹⁰ A. C. Eren, Sultan Mahmut II Zemeninida Bosna ve Hersek, 84.
- ¹¹ A. C. Eren, Sultan Mahmut II Zemeninida Bosna ve Hersek, 84.
- ¹² Galib Šljivo, Bosna i Hercegovina 1827-1849, Banjaluka 1988, 120.
- ¹³ Rašid-beja, "Istorija čudnovatih događaja u Beogradu i u Srbiji», Knjiga prva, Sa turskog preveo D.S. Čohadžić. SKA, Spomenik, XXIII. Beograd 1894, 30.
- ¹⁴ A. C. Eren, nav. djelo, 85.
- ¹⁵ S S. S. H. Muvekit, Povijest Bosne 2, 937.
- ¹⁶ A. C. Eren, nav. djelo, 94-106.